

УДК 377.35:373.66:37.013.42(477)(73)

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ В СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ ТА СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ В УКРАЇНІ

Шапаренко М. В., доктор педагогічних наук, Сопівник Р. В.

Національний університет біоресурсів і природокористування України, м.Київ

У статті проведено порівняльний аналіз професійної підготовки соціальних працівників шкіл соціальної роботи штатів Техас, Іллінойс, Північна Кароліна (США) та соціальних педагогів педагогічного факультету НУБіП України. Для детального порівняння в підгрупи виокремлено дисципліни, що ознайомлюють майбутніх соціальних працівників / педагогів зі специфікою обраної спеціальності; висвітлюють історію становлення соціальної роботи/ педагогіки; детермінують державну політику щодо забезпечення соціального захисту населення; вивчають соціальні проблеми окремих категорій населення; досліджують досвід зарубіжних країн. Визначено частку співпадіння та відмінності між дисциплінами навчальних планів.

Ключові слова: соціальний педагог, соціальний працівник, соціальний захист населення.

Шапаренко М. В., Сопівник Р. В. Сравнительный анализ содержания профессиональной подготовки социальных работников в Соединенных Штатах Америки и социальных педагогов в Украине / Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, г.Киев

В статье проведен сравнительный анализ профессиональной подготовки социальных работников школ социальной работы штатов Техас, Иллинойс, Южная Каролина (США) и социальных педагогов педагогического факультета НУБіП Украины. Для более точного сравнения в подгруппы выделены дисциплины, которые знакомят будущих социальных работников / педагогов со

спецификой выбранной специальности; освещают историю становления социальной работы / педагогики; детерминируют государственную политику по обеспечению социальной защиты населения; изучают социальные проблемы отдельных категорий населения; исследуют опыт зарубежных стран. Определена доля совпадения и различия между дисциплинами учебных планов.

Ключевые слова: социальный педагог, социальный работник, социальная защита населения.

Shaparenko M. V., Sopivnyk R. V. Comparative analysis of the content of professional training of social workers in the United States and social workers in Ukraine / National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kiev

There is a comparative analysis of disciplines of social workers studying in School of Social Work Texas, Illinois, South Carolina (USA) and social educators who are trained at the Pedagogical Faculty NULES Ukraine in the paper. The disciplines were separated in subgroups, which acquaint future social workers / teachers with the specific chosen specialty; highlight the history of development of social work / pedagogy; determine state policy on social protection; study the social problems of individual populations; explore the experience of foreign countries. It was determined a share of resemblance and differences between curriculum disciplines.

Key words: social educator, social worker, social welfare.

Постановка проблеми. 22 рік незалежності нашої держави, обрамлений трагічними подіями, увійшов в історію України на чорних сторінках. Здавалося, що світ відійшов від прояву агресії, ненависті між країнами, що можновладці припинили боротьбу за територію, використовуючи безглузді приводи для нападу, що крихкі амбіції – заволодіти насильно – віджили своє.

Сьогодні пересічні громадяни України, які не можуть повірити що таке взагалі можливо, які змушені покидати проти своєї волі місця, де народилися, вирости, прожили все життя, які відстоювали вірність та присягу Власній Державі, не дивлячись на тиск чужого прапора, які боролися за краще

майбутнє на Майдані та сім'ї, що втратили своїх героїв, потребують певної соціальної допомоги, наданої висококваліфікованими досвідченими соціальними працівниками, які повинні навчатися за професійно розробленими програмами.

Аналіз актуальних досліджень. Досвід професійної підготовки соціальних працівників у США досліджували українські науковці І. Зверєва, А. Капська, І. Козубовська, Г. Лактіонова, І. Мигович, Л. Міщик, В. Полтавець, Л. Віннікова, Н. Собчак, В. Тименко, О. Ольхович.

Професійну підготовку соціальних працівників розкрито у працях американських науковців А. Кроплі, В. Гріффіс, Дж. Кросс, Ч. Казетта, А. Мінахан, Дж. Раймонд.

Так Л.Віннікова висвітлила систему підготовки соціальних працівників у вищих навчальних закладах США; в свою чергу Н. Собчак дослідила зміст і форми професійної підготовки соціальних працівників у системі неперервної освіти США; професійну підготовку соціальних працівників у вищих навчальних закладах США і України розглянув В. Тименко; О. Ольхович проаналізувала підготовку соціальних працівників до роботи з біженцями у вищих навчальних закладах США і Канади.

В Україні соціальна робота виникла і почала розвиватися як соціальна педагогіка. Так, соціальних педагогів готують в Національному університеті біоресурсів і природокористування України на педагогічному факультеті викладачі чотирьох кафедр: педагогіки, соціальної роботи та психології, методики навчання та управління навчальними закладами, соціальної педагогіки та інформаційних технологій в освіті.

Проте соціальної допомоги можуть потребувати не лише діти, підлітки та їхні сім'ї, а й, наприклад, люди з фізичними вадами, похилого віку, ті, хто опинився в місцях позбавлення волі, хто потерпає від дискримінації та ін. Найбагатший досвід у сфері соціального обслуговування та наявність якісної системи підготовки професійних соціальних працівників, безперечно, мають Сполучені Штати Америки.

Тому **метою статті** є здійснити порівняльний аналіз змісту професійної підготовки соціальних працівників шкіл соціальної роботи штатів Техас, Іллінойс та Північна Кароліна та соціальних педагогів педагогічного факультету НУБіП України. Завдання статті полягає у визначенні частки співпадіння та відмінності між дисциплінами навчальних планів шкіл соціальної роботи штатів Техас, Іллінойс, Північна Кароліна (США) та педагогічного факультету НУБіП України.

Виклад основного матеріалу. Досвід США у забезпеченні соціального захисту населення налічує більше ста років. На сьогодні метою шкіл соціальної роботи США є підготувати професійних соціальних працівників, які працюють на покращення життя окремих осіб, сімей, організацій та співтовариств, особливо бідних і пригноблених груп населення, за рахунок соціально-економічної справедливості та підтримання прав людини.

Педагогічний факультет НУБіП України готує соціальних педагогів, покликаних допомагати соціально-незахищеним дітям та їх сім'ям, а також сім'ям, що не можуть впоратися з вихованням дитини.

Для детального порівняння в підгрупи виокремлено дисципліни, що ознайомлюють майбутніх соціальних працівників / педагогів зі специфікою обраної спеціальності; висвітлюють історію становлення соціальної роботи/ педагогіки; детермінують державну політику щодо забезпечення соціального захисту населення; вивчають соціальні проблеми окремих категорій населення, з якими може зіштовхнутися соціальний працівник / педагог; досліджують досвід зарубіжних країн.

Перебуваючи протягом трьох років у складі приймальної комісії за напрямом «Соціальна педагогіка», автором зроблено висновок, що значна більшість абітурієнтів не розуміє чим соціальний педагог буде займатися після одержання диплому. Це і є перше та найголовніше питання батьків випускників шкіл до секретарів приймальної комісії. Тому вагоме місце належить дисципліні під назвою «Вступ до спеціальності», яка розкриває актуальність,

необхідність, сутність соціальної педагогіки в Україні та характеризує роботу соціального педагога.

Якщо порівнювати даний предмет з предметами американських шкіл соціальної роботи – то найбільш чітко відповідає дисципліна «Introduction to Social Work and Social Welfare» / «Вступ до соціальної роботи та соціального захисту населення», що викладається в школі соціальної роботи штату Техас. Це вступний курс для майбутнього соціального працівника, під час якого студенти дізнаються про професію, практичні заняття, цінності та етику, культурне розмаїття американського населення, яке постійно піддавалося процесу маргіналізації, досліджуються набуті досвідом знання і практика поведінки професійного соціального працівника, політика та історія розвитку соціальної роботи, її взаємодія в соціальній та економічній галузях за для підтримки та захисту прав людини, полегшення гострих соціальних проблем, сприяння соціальному благополуччю. Також варто відмітити дисципліни: «Foundations of Social Justice» / «Основи соціальної справедливості», після вивчення якої студенти зможуть: критично застосувати підходи впливу на оцінку, планування, дослідження соціальної справедливості, зрозуміти соціальний поділ за расовою та етнічною приналежністю, сексуальною орієнтацією, оцінити вплив державної політики, організаційних структур на процес дискримінації (наприклад – расизм, сексизм, гомофобія) та власну роль у підтримці соціальної та економічної справедливості; «Human Behavior and the Social Environment» / «Поведінка людини в соціумі» досліджує біопсихосоціальне і культурне функціонування людини протягом усього життя.

В штатах Іллінойс та Північна Кароліна вступників ознайомлюють з професією соціального працівника за допомогою таких курсів: «Human Behavior and Social Environment» / «Поведінка людини в соціумі», який присвячений характеру поведінки як окремих осіб так і сімей, досліджує вплив навколишнього середовища міста та його наслідки для вихідців сільської місцевості та навпаки, перспективу розвитку груп, організацій і громад у сільській місцевості (штат Іллінойс); «School Social Work: Policy and Practice»/

«Школа соціальної роботи: політика і практика», де студенти знайомляться з громадською шкільною політикою і практикою соціальної роботи (штат Північна Кароліна).

Історичні процеси становлення та розвитку соціальної педагогіки та соціальної роботи на педагогічному факультеті НУБіП України студенти вивчають під час опрацювання окремих дисциплін: «Історія педагогіки», «Історія соціальної роботи», «Історія соціальної роботи в зарубіжних країнах». Аналогом школи штату Іллінойс є «Social Welfare as a Social Institution» / «Соціальний захист населення як соціальний інститут» досліджує взаємозалежність соціальних, культурних, політичних та економічних чинників в історії та практиці соціального забезпечення, що активно впливали на розвиток професії соціальної роботи, «Foundations of Social Work and Services» / «Формування соціальної роботи та служб соціального захисту» висвітлює історичні та філософські аспекти започаткування системи соціального забезпечення (як інституту) та соціальної роботи (як професії) в США, «Social Welfare Policy» / «Політика соціального захисту населення» поглиблено вивчає соціально-економічні, культурні, урядові, структурі фактори впливу на процес становлення політики соціального забезпечення; «Social Welfare Policy Development and Analysis» / «Розвиток та аналіз політики соціального захисту населення» досліджує історію розвитку соціального забезпечення та професійної соціальної роботи в Європі та Сполучених Штатах, аналізуючи програми держави щодо політики захисту прав жінок, бідних і пригноблених, вихідців сільської місцевості.

Для успішності виконання обов'язків соціального педагога чи соціального працівника необхідна підтримка, чітке формулювання, максимальна досконалість законів держави у сфері забезпечення соціального захисту населення. На педагогічному факультеті НУБіП України викладання даного матеріалу під назвою «Організація діяльності соціальних служб» забезпечує кафедра соціальної педагогіки та інформаційних технологій в освіті. В школах соціальної роботи США акцентують увагу не лише на проблемах, пов'язаних із

вихованням дітей та підлітків, а й охоплюють значно ширший спектр соціальних труднощів, що виникають у суспільстві:

- «Social Welfare Programs, Policies, and Issues» / «Програми, політика та проблеми соціального захисту населення», надає студентам можливість зрозуміти сучасні проблеми, дослідити програми політики соціального забезпечення, окреслити взаємозв'язок між соціальною політикою та практикою соціальної роботи, висвітлити історичні, політичні, економічні та інші соціальні умови, що впливають на розвиток політики у США, а також майбутні соціальні працівники вчаться аналізувати політику соціального захисту населення для того, щоб окреслити вплив політики на практику, рішення соціального працівника на державну систему соціального забезпечення (штат Техас);

- «Social Services and Minority Groups» / «Соціальні послуги та національні меншини» вивчає потреби, проблеми та спроможність держави вирішити або полегшити скрутне становище меншин; «Child and Family Services» / «Служба по догляду за дітьми та їх сім'ями» розглядає проблеми в стосунках між батьками та дітьми, труднощі в соціальному існуванні дітей і підлітків, питання усиновлення, прийомної сім'ї, захисту прав дітей; «Public Policies and Programs for the Aged» / «Державна політика та програми для людей похилого віку» аналізує питання політики, програми та наукові дослідження в рамках підтримання соціального працівника, який доглядає за немічною людиною літнього віку (штат Іллінойс);

- «Child Welfare Policy» / «Політика захисту прав дітей»; «Policy Analysis, Development, and Change: Multigenerational Family Policy» / «Аналіз, розвиток та зміни політики поколінь» визначає взаємозв'язок кількох поколінь родини та можливість їм допомогти, у випадку якщо повнолітні діти надають допомогу ослабленим літнім батькам, або ж батьки доглядають за дорослими дітьми з обмеженими фізичними можливостями та навпаки чи сім'ї, в яких дітей виховують бабуся та дідусь, а також студенти вивчатимуть спірні закони і правила, які перешкоджають утворенню специфічних сімей, наприклад, заборона на патронатне виховання, не сприйняття одностатевих пар,

стерилізація осіб з обмеженими розумовими можливостями; «Aging Policy»/ «Політика захисту прав людей похилого віку»; «Poverty Policy» / «Політика, спрямована на подолання бідності» використовує порівняльний підхід, який підкреслює спільні риси і відмінності такого явища як бідність та допомагає зрозуміти як політика впливає на бідних людей у всьому світі, також в кінці цього курсу, студенти мають можливість розробити детальний аналіз існуючої політики у Сполучених Штатах або в усьому світі; «Health Access and Health Disparities Policy» / «Доступне здоров'я та відмінності політики в галузі охорони здоров'я» розглядає характерні відмінні риси в показниках здоров'я залежно від доступності та якості медичної допомоги для осіб з низьким рівнем доходів, залежно від етнічної приналежності, сексуальної орієнтації та інших факторів, визначає принципи, основи і положення основних соціальних програм, які складають систему охорони здоров'я в Сполучених Штатах, окреслює взаємозв'язок між цілим рядом економічних і соціальних факторів, які призводять до отримання не якісної медичної допомоги; «Policies Impacting Military Families» / «Політика допомоги сім'ям військовослужбовців»; «Social Work and the Law» / «Соціальна робота і закон» знайомить з судовим процесом, юридичними дослідженнями та правовим аналізом в контексті соціально-правових питань, важливих для практики соціальної роботи, розглядає знання та навички соціального працівника потрібних для того, щоб працювати в рамках правової системи за дорученням клієнтів, включає теми щодо опіки та піклування, злочинності та інших правопорушень, психічного здоров'я і регулювання практики соціальної роботи (штат Північна Кароліна).

Дисциплінам «Соціальний супровід сім'ї», «Психолого-педагогічна терапія», «Діагностика соціальних груп», «Експертиза психологічного та соціологічного інструментарію», «Соціальна робота з дітьми груп ризику», «Методика проведення соціально-педагогічного тренінгу», «Організація роботи з різними соціальними групами», «Психологія», «Психологічно-педагогічні засади міжособистісного спілкування», «Вікова та педагогічна психологія», «Соціальна психологія», «Етика і психологія сімейного виховання»,

«Педагогіка сімейного виховання», «Соціально-педагогічна профілактика правопорушень», «Соціальна робота у сфері дозвілля», «Навчальна педагогічна практика» відводиться особлива роль у підготовці майбутніх соціальних працівників, заради розуміння наукових понять про теорію та методику виховання, формування практичних вмінь допомогти сім'ям, що виховують підлітків із складним характером, багатодітним, неповним, неблагополучним сім'ям.

Якщо на педагогічному факультеті НУБіП України акцентують увагу на сім'ї, проблемах виховання, то школи соціальної роботи в США разом з цим включають у навчальний план вузькопрофільні дисципліни, що знайомлять студентів з рядом інших соціальних проблем, враховуючи багатонаціональність, особливості стрімкого розвитку країни:

- «Sign Language and Social Work Practice with Deaf Clients» / «Кінетичне мовлення та практика соціальної роботи з глухими клієнтами»; «Generalist Social Work Practice: Knowledge, Values, and Skills» / «Загальна практика соціальної роботи: знання, цінності, досвід»; «Social Work Practice with Individuals and Families» / «Практика соціальної роботи з дітьми та їх сім'ями»; «Social Work Practice with Groups» / «Практика соціальної роботи з соціальними групами»; «Social Work Practice with Organizations and Communities» / «Практика соціальної роботи з організаціями та товариствами»; «Loss and Grief: Individual, Family and Cultural Perspectives» / «Втрата і біль: особисті, сімейні, культурні»; «Theatre for Dialogue: Exploring Interpersonal Violence» / «Театр задля діалогу: дослідження міжособистісного насильства»; «Making the System Work for People With Disabilities» / «Створення системи працевлаштування для людей з обмеженими особливостями»; «Women with Disabilities» / «Жінки з обмеженими особливостями»; «Treatment of Chemical Dependence» / «Лікування наркозалежних»; «Social Work Practice with Abused and Neglected Children and Their Families» / «Практика соціальної роботи із занедбаними дітьми, які потерпають від жорстокого поводження та їх сім'ями»; «Social Work Practice with Older Adults» / «Практика соціальної роботи з людьми похилого віку»;

«Social Work in Health Care» / «Соціальна робота в рамках охорони здоров'я»; «Cognitive Behavior Therapy» / «Когнітивно-поведінкова терапія»; «Couples Counseling» / «Поради подружжям»; «Dual Diagnosis: Mental Disorders and Chemical Dependence» / «Подвійний діагноз: психічні розлади та наркозалежність»; «Grief Counseling» / «Поради у випадку стресових ситуацій»; «Neurobiology and Social Work Practice» / «Нейробіологія та практика соціальної роботи»; «Contemporary Issues in Domestic Violence» / «Сучасні проблеми домашнього насильства»; «Social Work Practice with Military Personnel and Families» / «Практика соціальної роботи з військовослужбовцями та їх сім'ями» (штат Техас);

- «Social Work Special Issues-Practice» / «Спеціалізована практика в соціальній роботі»; «Social Work with the Aged» / «Соціальна робота з людьми похилого віку»; «Selected Topics: Social Work Counseling With Individuals; Social Work Practice With Groups; Social Work Intervention With Traumatic Stress Events; Medical Social Work; Substance Abuse and Mental Health; Social Work Family Therapy; Administration and Grant Writing; Child Welfare; Spirituality; Psychosocial Disorders» / «Вибрані глави: соціальна робота та особи з обмеженими фізичними можливостями; соціальна робота з національними меншинами; соціальна робота з ліквідації стресових ситуацій; медична соціальна робота; допомога наркозалежним та психічнохворим; соціальна робота сімейної терапії; діловодство; соціальний захист дітей; духовність; психосоціальні розлади» (штат Іллінойс);

- «Confronting Oppression & Institutional Discrimination (Discrimination & Inequality)» / «Протистояння пригніченості та усталена дискримінація (дискримінація та нерівність)»; «Evidence-Based Practice and Program Evaluation» / «Науково-обґрунтована практика та аналіз програм»; «Planning for Social Work Interventions» / «Планування втручань соціальної роботи»; «Alcohol Tobacco and Other Drugs: Biomedical Basis» / «Алкоголь, тютюн та інші наркотики; біомедицина»; «Mental Health Recovery and Psychiatric Rehabilitation» / «Психологічне відновлення здоров'я та психіатрична

реабілітація»; «Cognitive Behavioral Therapy: Theory & Practice» / «Когнітивно-поведінкова терапія: теорія та практика»; «Behavioral Intervention with Children»/ «Корекція поведінки дитини»; «Interpersonal Psychotherapy»/ «Міжособистісна психотерапія»; «Issues for Contemporary Clinical Practice»/ «Проблеми сучасної клінічної практики»; «What We Bring to Practice: A Critical Look at Professional Use of Self» / «Особистий внесок в практику: критичний погляд на професійне використання власних навичок»; «Differential Diagnosis of Mental Health Disorders» / «Диференціальний діагноз психічних розладів»; «Social Work Practice w/Groups» / «Практика соціальної роботи з соціальними групами»; «Care of the Dying and Bereaved through Life Span» / «Догляд за смертельно хворими та людьми похилого віку»; «Trauma and Violence»/ «Травма і насильство» (штат Північна Кароліна).

Не менш важливе місце у навчальному плані педагогічного факультету займають дисципліни, що висвітлюють досвід підготовки соціальних педагогів чи то працівників, висвітлюють систему освіти в університетах США, Великобританії, Німеччини, Франції, Японії, Польщі: «Порівняльна педагогіка», «Розвиток вищої освіти в зарубіжних країнах», «Вища освіти України і Болонський процес». Однак у США до обов'язків соціального працівника належать не лише робота з дітьми, підлітками та їх сім'ями, а й в центрах охорони здоров'я, захисту прав людей похилого віку, з обмеженими можливостями, в'язницях, психіатричних лікарнях, церквах та ін. Тому в школі соціальної роботи штату Іллінойс впроваджено факультативний курс «International Social Work (Germany, Mexico, India, Bangladesh, Canada, South America, Asia, Africa)» / «Соціальна робота в зарубіжних країнах (Німеччина, Мексика, Індія, Бангладеш, Канада, Північна Америка, Азія, Африка)», що призначений для студентів, які зацікавлені в отриманні інформації про інші культури, яким чином різні суспільства реагують на соціальні проблеми і який вплив на розвиток соціальної системи захисту мають міжнародні концепції у соціальній політиці та практиці.

Студенти школи соціальної роботи штату Північна Кароліна вивчають «International Comparative Policy» / «Міжнародна порівняльна політика», де самостійно проводять порівняльний аналіз соціальної політики трьох держав, на вибір студента, в різних стадіях економічного та політичного розвитку.

Отже, провівши порівняльний аналіз професійної підготовки соціальних педагогів НУБіП України та соціальних працівників шкіл соціальної роботи США, можна зробити висновок, що соціальна педагогіка є складовою соціальної роботи, так як частка співпадіння між навчальними планами складає приблизно 35 %. Найбільші відмінності існують між дисциплінами, які вивчають соціальні проблеми окремих категорій населення.

Нажаль, в нашій державі, на відміну від США, здобути диплом «соціального педагога / працівника» є не престижно, адже дана професія не має належної поваги, на яку заслуговує від органів державної влади та населення, тому перш за все, варто звернути увагу на збільшення зацікавленості абітурієнтів вступити на вищезазначений факультет.

Література:

- 1. Віннікова Л. В. Система підготовки соціальних працівників у вищих навчальних закладах США [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Віннікова Лариса В'ячеславна. – Луганськ, 2003. – 217 с.*
- 2. Ольхович О. В. Підготовка соціальних працівників до роботи з біженцями у вищих навчальних закладах США і Канади [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Ольхович Оксана Володимирівна. – Тернопіль, 2008. – 223 с.*
- 3. Собчак Н. М. Зміст і форми професійної підготовки соціальних працівників у системі неперервної освіти США [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Собчак Надія Мирославівна. – Тернопіль, 2004. – 217 с.*
- 4. Тищенко В. М. Професійна підготовка соціальних працівників у вищих навчальних закладах США і України: спільність і відмінності / За заг. ред. Пуховської Л. П. Наук. видання. – К: Вид-во “Автореферат”, 2003. – 64 с.*

5. Національний університет біоресурсів і природокористування України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://nubip.edu.ua>
6. School of Social Work at the University of North Carolina at Chapel Hill [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ssw.unc.edu/frontpage>
7. School of Social Work at the University of Texas at Austin [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.utexas.edu/ssw>
8. School of Social Work at the Southern Illinois University [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ehs.siu.edu/socialwork/undergraduate/coures-syllabi.php>

References:

1. Vinnikova L. V. Sy`stema pidgotovky` social`ny`x pracivny`kiv u vy`shhy`x navchal`ny`x zakladax SShA [Tekst]: dy`s. ... kand. ped. nauk: 13.00.05 / Vinnikova Lary`sa Vyacheslavna. – Lugans`k, 2003. – 217 s.
2. Ol`xovy`ch O. V. Pidgotovka social`ny`x pracivny`kiv do roboty` z bizhencyamy` u vy`shhy`x navchal`ny`x zakladax SShA i Kanady` [Tekst]: dy`s. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 / Ol`xovy`ch Oksana Volody`my`rivna. – Ternopil`, 2008. – 223 s.
3. Sobchak N.M. Zmist i formy` profesijnoyi pidgotovky` social`ny`x pracivny`kiv u sy`stemi neperervnoyi osvity` SShA [Tekst]: dy`s. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 / Sobchak Nadiya My`roslavivna. – Ternopil`, 2004. – 217 s.
4. Ty`menko V. M. Profesijna pidgotovka social`ny`x pracivny`kiv u vy`shhy`x navchal`ny`x zakladax SShA i Ukrayiny`: spil`nist` i vidminnosti / Za zag. red. Puxovs`koyi L.P. Nauk. vy`dannya. – K: Vy`d-vo “Avtoreferat”, 2003. - 64 s.
5. Nacional`ny`j universy`tet bioresursiv i pry`rodokory`stuvannya Ukrayiny` [Elektronny`j resurs] – Rezhy`m dostupu: <http://nubip.edu.ua>
6. School of Social Work at the University of North Carolina at Chapel Hill [Elektronny`j resurs] – Rezhy`m dostupu: <http://ssw.unc.edu/frontpage>
7. School of Social Work at the University of Texas at Austin [Elektronny`j resurs] – Rezhy`m dostupu: <http://www.utexas.edu/ssw>
8. School of Social Work at the Southern Illinois University [Elektronny`j resurs] – Rezhy`m dostupu: <http://ehs.siu.edu/socialwork/undergraduate/coures-syllabi.php>